

Recenzie

KOVÁR, Branislav. *Sila zániku: Kolapsy starovekých a stredovekých spoločností*. Bratislava : Premedia, 2020. 264 s. ISBN 978-80-8159-896-8.

Kolapsy spoločností a mocných impérií púťali pozornosť historikov už od nepamätí. Ludské dejiny sú totiž plné príkladov úpadku a zániku civilizácií. Niektoré ríše zanikli, iné vstali z popola, ďalšie vznikli na podlaži zaniknutých ríš. História však dáva mnohé príklady toho, že žiadne impérium netrvá večne. Posledný veľký kolaps bol rozpad obrovského impéria pod názvom Sovietsky zväz. Zhruba pred sedemdesiatimi rokmi zažili úpadok významné koloniálne veľmoci, ako napríklad Veľká Británia alebo Francúzsko. V súčasnosti sa niektorí akademici zmieňujú o úpadku, resp. zániku západnej civilizácie. Príčinám covid krízy sa stali témy opisujúce úpadok a zánik veľkých a mocných ríš viac populárne.

Každá veľká kríza sa odzrkadlila aj na chode impérií. Tie boli ovplyvnené mnohými zmenami, ako sociálne nepokoje, klimatické zmeny, migračné pohyby, alebo epidémie. Branislav Kovár, slovenský archeológ a historik, vydal v spolupráci s vydavateľstvom *Premedia* na konci novembra v roku 2020 knihu pod názvom *Sila zániku*. Branislav Kovár je známy ako pracovník Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ale je taktiež šéfredaktorom internetového portálu *HistoryWeb.sk*, v súčasnosti už fungujúci pod názvom *HistoryLab*.

Kniha *Sila zániku* približuje kolapsy civilizácií. Autor rozdelil knihu na niekoľko kapitol. V úvode knihy sa Kovár venuje otázke „Čo je to kolaps?“. Ďalej opisuje autorov, ktorí skúmali kolaps spoločností. Kovár zmieňuje diela od Platóna, dialóg *Kritias* a *Timaios*, E. Gibbona, Ch. Montesquieuho, H. Pirenne, O. Sprenghera alebo S. Huntingtona. Medzi najznámejšie moderné diela, venujúce sa tejto problematike, patrí kniha od J. Diamonda s názvom *Kolaps, Prečo spoločnosti zanikajú a prežívajú*. Tento autor je známy ako tvrdý zástanca ekologického determinizmu.

V ďalšej kapitole opisuje príčiny kolapsu a katastrofy, ktoré v minulosti spôsobili úpadok. Kovár hodnotí, že za kolapsom nikdy nestála len jedna príčina. Snahou autora bolo určiť faktory, ktoré stáli za úpadkom impérií. Medzi takéto kritériá zaradil epidémie, klimatické zmeny, prírodné katastrofy, ekonomické komplikácie, vojny alebo migrácie obyvateľstva. Autor vyvracia niekedy mylnú predstavu, že rozhodujúcim bodom úpadku krajín je bojové pole alebo prehratá vojna.

Kovár ďalej prechádza do analýzy konkrétnych príkladov kolapsov mocných ríš a civilizácií, ktoré skôr či neskôr upadli alebo úplne zanikli. Postupuje chronologicky. Začína starovekým Egyptom, ďalej analyzuje pád civilizácií medzi riekami Eufrat a Tigris, vzostup a pád antického Grécka, Keltov v Európe a pád Veľkej Moravy. Pre slovenského čitateľa je neznámou témou príčina kolapsu mayskej civilizácie ešte pred príchodom Európanov. Analyzuje dôvody pádu civilizácie, ktorá vytvorila monumentálne sochy na Veľkonočných ostrovoch. Pisateľ vidí úpadok na tomto ostrove v dôsledku vyčerpania zdrojov. Zaujať ďalej môže analýza kolapsu civilizácie Vikingov na „Zelenom“ ostrove.

Kovár schválne vynechal v tejto časti knihy Rímsku ríšu, nakoľko sa jej venuje v samostatnej kapitole. V očiach ľudí predstavuje existencia Rímskej ríše akýsi zlatý vek umenia, literatúry a práva. Koniec rímskej antiky, napriek značnému časovému odstupe, kontinuálne otvára v priebehu dejín mnoho otázok. Pri analýze neskorej rímskej antiky je možné badať u niektorých historikov určitú tendenčnosť či projekciu súdobých politických očakávaní do minulosti. Prvé väčšie systematické dielo predstavovala kniha od Edwarda Gibbona.¹ Ten vykreslil toto obdobie ako dobu úpadku a zániku rímskej antiky. K problematike zániku rímskej antiky prispel aj Charles de Montesquieu.² Medzi historikmi taktiež existovalo úsilie stanoviť rok, ktorý by predstavoval istý epochálny zlom. Avšak od tejto koncepcie sa začalo postupne ustupovať. Príkladom je rakúsky historik Alfons Dopsch, ktorého argumentácia neprebíhala v rovine debaty o zániku, ale kontinuálne tohto historického obdobia.³ Podľa práce belgického historika Henri Pirenne sa toto obdobie začalo označovať pojmom „dlhá neskorá antika“.

Problematike zániku rímskej antiky sa venovali aj akademici vo francúzskom a nemeckom prostredí. Fustel de Coulanges⁴ označil germánske kmene za pokračovateľov rímskej civilizácie. Nemecký historik Theodor Mommsen zdôraznil, v protiklade s Gibbonovou teóriou úpadku, kultúrnu bohatosť tohto obdobia. Príkladom sú sv. Augustín a sv. Hieronym. V neskoršom storočí pod vplyvom evolučnej teórie charakterizovali v duchu zániku rímskej antiky svoje postoje Tenney Frank a Otto Seeck. Arnold Joseph Toynbee interpretoval zánik antiky ako samovraždu, nakoľko z jeho pohľadu bol rast rímskej republiky odsúdený na neúspech.⁵

V 20. storočí sa s príspevom archeológie a nových metód výskumu zmenil prístup k štúdiu neskorej antiky. Výskumy v posledných rokoch poukazujú na fakt, že sa nemuselo jednať o zánik alebo koniec antiky, ale skôr o postupnú kontinuitu, premenu či dokonca transformáciu rímskeho impéria do novej podoby. Príkladom je historik Peter Brown⁶ a A. H. M. Jones.⁷ P. Brown odmietol označiť neskorú antiku ako úpadkové a temné obdobie. Rímska ríša podľa neho nezanikla, ale sa transformovala a v inej podobe pokračovala v stredoveku. Téma zániku Rímskej ríše sa dostala do povedomia verejnosti v čase migračnej krízy, s vrcholom v rokoch 2015 – 2016. Viaceré populistické politické strany naprieč Európou prirovnávali obdobie sťahovania národov s migračnou krízou. Práve táto udalosť mala tak, ako v čase

¹ GIBBON, Edward. *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. London : Strahan & Cadell, 1776 – 1789.

² MONTESQUIEU, de Charles. *O veľkosti a úpadku Rimanov*. Prel. Mária Puškárová. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008.

³ DOPSCH, Alfons. *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte*. Wien : L. W. Seidel & Sohn, 1930.

⁴ COULANGES, de Fustel. *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*. Paris : Librairie Hachette, 1875.

⁵ TOYNBEE, Arnold. *A Study of History*. Abridgement of Volumes I – VI by D. C. Somervell. New York : Oxford University Press, 1946.

⁶ BROWN, Peter. *The World of Late Antiquity, AD 150 – 750*. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1971.

⁷ JONES, A. H. M. *The Later Roman Empire, 284 – 602 : A Social, Economic and Administrative Survey*. Vol. II. Oxford : Basil Blackwell, 1964.

zániku Západorímskej ríše, byť akousi predzvestou postupného zániku a úpadku západnej civilizácie.

Kovár v otázke kolapsu Západorímskej ríše poukázal na niekoľko fenoménov. Na neskorú antiku sa pozeral nielen z pohľadu migračných pohybov na hraniciach dunajského *limesu*, ale toto obdobie hodnotil z pohľadu viacerých aspektov, ktoré zapríčinili jej pád. Analyzoval vnútorný stav Rímskej ríše, ekonomickú silu impéria, politické pohyby a meniaci sa charakter čoraz konzervatívnejšej Rímskej ríše, klimatické zmeny, ale aj vplyv epidémií či vplyv kresťanskej morálky a nasledujúcej neochoty bežných občanov slúžiť v rímskej armáde. Kovár v tejto kapitole vyvrátil niekoľko mýtov, ktoré boli známe od E. Gibbona, Ch. Monstesquieua alebo F. Nietzscheho. Gibbon totiž charakterizoval neskoroantickú spoločnosť ako „zlenivenú a nie ochotnú chrániť hranice impéria.“ Kovár však hodnotí, že hľadanie zániku v morálnom odklone od tradícií je intelektuálna povrchnosť, a nie vedecká forma uvažovania (s. 150).

Podľa Kovára nastal zlom krátko po rozdelení impéria na západnú a východnú časť. Integrita a jednota ríše sa narušila. Economickejši východ dokázal viaceré krízy zvládnuť. To sa však nedalo povedať už o Západorímskej ríši, ktorá okrem často sa meniacej cisárskej vlády trpela vnútornými rozpormi a bola ekonomicky zaostalejšia. S týmto hodnotením sa dá súhlasiť. Taktiež vidí príčinu zániku západnej časti v zastavení expanzie. Rím už nemal možnosť dobýjať ďalšie bohaté civilizácie, v dôsledku čoho ekonomika nestačila vyplácať čoraz väčšiu a drahšiu armádu (s. 150). Aj keď cisári dokázali uzákoniť reformy, jednalo sa skôr o chvíľkové riešenia. Už takto nalomená ekonomika vplyvom environmentálnych katastrof, smrtiacich pandémieí a zmeny klímy, nedokázala čeliť následným krízam. Rok 476 označuje za konvenčný (s. 142). Autor sa však mohol stručne v pár vetách vyjadriť k problematickému datovaniu konca Rímskej ríše a odôvodniť, prečo tento rok nie je úplne jasným medzníkom.

Taktiež by mohla byť pre slovenského čitateľa zaujímavá analýza stredného Podunajska, keďže táto oblasť mala významné postavenie v rámci Rímskej ríše. Na hraniciach panónskych provincií držala Rímska armáda germánske a nomádske kmene. Taktiež udalosti v strednom Podunajsku ovplyvňovali vývoj nielen v strednej Európe, ale aj vo zvyšku Európy. Zároveň pochádzali z tejto oblasti významní cisári. V blízkosti stredného Podunajska bolo založené nové cisárske mesto Sirmium. Cisári v 3. až 5. storočí trávili dostatok svojho času v tomto meste, na rozdiel od iných miest, dokonca na rozdiel od samotného mesta Rím. Je preto na škodu, že sa Kovár nepokúsil komplexnejšie zakomponovať oblasť stredného Podunajska. Na obranu autora je však potrebné uviesť, že samotný výskum tejto problematiky ešte stále prebieha.

Autor po analýze zániku civilizácií a impérií prechádza k štyrom príkladom spoločností, ktoré prežili kolaps. V tejto recenzii sa zameriame na existenciu brata Západorímskej ríše, a to na Východorímsku ríšu. Antika vo východnom Stredomorí kontinuálne pokračovala aj po dobytí Ríma v roku 476 po Kr. Kovár v tejto kapitole odpovedá na otázku, prečo dokázala prežiť Byzantská ríša a niest tak odkaz Ríma a rímskej antiky ešte ďalších, zhruba 1000 rokov. Pisateľ uviedol podstatné rozdiely medzi Západorímskou a Východorímskou ríšou. Autor uvádza relatívne hodnoty roz-

loženého obyvateľstva, ktoré bolo vo východnej časti zastúpené až 60 %, ekonomickú silu a vyspelosť východného Stredomoria. Zmieňuje taktiež snahu obnoviť pôvodnú veľkosť Rímskej ríše za vlády Iustiniana I. (527 - 565), ktorú však prekazila smrteľná baktéria *Yersinia pestis*. V dôsledku viacerých vývojových zmien, ako bol vznik a rozmach islamu, útoky Slovanov a Bulharov, už Byzantská ríša nedokázala obnoviť plnú veľkosť bývalého impéria. Zaujímavá je však samotná dlhá existencia tohto impéria. Kovár hodnotí, že Východorímska ríša dokázala vo viacerých krízach zachovať stabilitu a zároveň si udržať mocenské postavenie. Aj napriek viacerým zmenám sa dokázala Byzantská ríša rýchlo adaptovať a prispôbiť danej situácii. Najsilnejšie však otriasli stabilitou ríše križiacke výpravy. Infiltrácia križiackych vojsk, silnejúci mocenský vplyv západného kresťanstva, vnútorná dezintegrita a strata kontroly nad väčšinou územia, to všetko spôsobilo postupný, ale istý rozpad Byzancie. Po odchode križiakov z oblasti Blízkeho východu zanechali kresťania viac-menej zjednotených Arabov, ktorých snahou bolo vytlačiť Byzanciu z Malej Ázie.

Samozrejme, existujú aj iné civilizácie a impériá, ktoré zanikli alebo dokázali prežiť, a vedeli by sme ich reflektovať. To je možno námet na ďalšiu publikáciu. Autor v knihe použil pomerne bohatú obrazovú prílohu, ktorú zahŕňali rôzne mapy a obrázky. Pozitívne hodnotíme, že kniha neobsahuje takmer žiadne preklepy ani gramatické chyby. Samotný text je plynulý, logicky dobre usporiadaný a dobre čitateľný. Autor sa v publikácii odvolával na viaceré diela, ktoré sú na konci knihy uvedené v podobe bibliografického zápisu. Samotná téma knihy je položená vo všeobecnej rovine. Čitateľ však pre prípadné hĺbkové štúdium môže siahnuť po citovanej literatúre. Autor zväčša pracoval so sekundárnou literatúrou, hlavne s interpretáciami akademikov, prevažne z 21. storočia. Dovoľme si preto publikáciu zaradiť medzi priekopnícke práce, keďže danú tému ešte v slovenskom kontexte nikto komplexne nesppracoval. Kniha *Sila zániku* si určite nájde miesto v knižnici (nie len) historika. Poznanie dejín kolapsov môže byť obohatením poznania a zároveň pomôckou pri riešení súčasných a budúcich kríz našej spoločnosti.

Samuel Červeňanský

SLEPIČKA, Martin. *Úcta k svätému Jeronýmovi v českém středověku. K 1600. Výročí církevního otce svatého Jeronýma*. Ostrava : Repronis s.r.o., 2021, 235 s. ISBN 978-80-7329-464-9.

„Kto nepozná písmo, nepozná Krista“ je jedným z najznámejších citátov sv. Hieronyma. Svätec tieto slová nielen vyslovil, ale aj naplňal svojou prácou, čoho najvýraznejším príkladom je tzv. Vulgáta, teda prvý preklad Svätého písma do latinčiny, ktorého je autorom. Napriek tomu, že je jedným z najvýznamnejších západných cirkevných otcov, nemožno povedať, že by patril medzi najznámejších, či skôr najpopulárnejších svätcov. Nepriamo to vyjadruje aj skutočnosť, že na území Slovenska sa nenachádza žiadny chrám, ktorý by bol sv. Hieronymovi zasvätený. V susednej Českej republike síce nájdeme nemnoho kostolov zasvätených tomuto cirkevnému

otcovi, čo však nemôže postačovať pre všeobecné poznanie sv. Hieronyma. Preto si zaslúži pozornosť nová publikácia od Martina Slepíčku, ktorá nesie názov *Úcta k svätému Jeronýmovi v českém středověku*, ktorá je vďaka jazykovej príbuznosti vhodná aj pre slovenské publikum. Kniha vyšla v roku 2021, pri príležitosti 1600. výročia od smrti sv. Hieronyma.

Publikácia je prehľadne rozčlenená na takmer tucet častí, z ktorých štyri sú textové kapitoly, ďalej členené na podkapitoly. Po dvoch úvodných predhovoroch je kratšia kapitola *K dosavadnímu bádání o sv. Jeronýmovi v českém středověku*. Autor v nej sledoval bádanie o svätcovi v Českom a nemeckom jazykovom prostredí, pričom sumarizoval publikačné výstupy od začiatku 20. storočia do súčasnosti. Zaradil sem aj historiografiu o pražskom kláštore Na Slovanech, ktorého jedným z patrónov je práve sv. Hieronym. Slepíčka upozornil, že výskum bol do značnej miery negatívne ovplyvnený po roku 1948, kedy mal výskum tém súvisiacich s náboženstvom zlé predpoklady.

Druhou kapitolou je svätcov životopis, pre lepšiu prehľadnosť recenzie a pochoopenie problematiky doplníme aspoň najzásadnejšie údaje z tejto kapitoly. Sv. Hieronym sa narodil v polovici 4. storočia na Dalmácii, študoval v Ríme, následne vystriedal pôsobiská v mestách Trier a Aquileia. Pomerne zásadný bol niekoľkoročný život v Antiochii, kde prehľbil svoju vieru. V Antiochii bol taktiež vysvätený za kňaza a po pobyte v Konštantínopole sa presunul do Ríma. Poslednými pôsobiskami sv. Hieronyma boli Egypt a Betlehem. Hieronym je však známy najmä vďaka svojej tvorbe, pozostávajúcej z viacerých polemických a historických spisov, či korešpondencie adresovanej jeho priateľom. Osobitnú pozornosť si však zaslужuje tzv. Vulgata, preklad Svätého písma z gréčtiny a hebrejčiny do latinčiny.

V tretej kapitole sa Slepíčka zameril na rozšírenie a aspekty kultu sv. Hieronyma v Českých zemiach v stredoveku. Autor vytvoril v tejto časti pomerne rozsiahly, na prvý pohľad nesúvisiaci úvod, keďže k samotnej téme prechádza prostredníctvom predstavenia úplných počiatkov rozšírenia Hieronymovho kultu (pravdepodobne) v Betleheme a následne vo Franskej ríši. Slepíčka následne priznáva, že je ťažké vysledovať, odkiaľ sa tento kult do Českých zemí rozšíril, no predpokladá že zo západu, konkrétne z diecéz Passau a Regensburg, pričom nepriamo naznačuje, že sa tak mohlo stať niekedy v 9. – 11. storočí. Samotné rozšírenie v Českých zemiach analyzuje v niekoľkých podkapitolách, usporiadaných v chronologickom poradí. V počiatočnom období 11. storočia vykreslil ako české miesta šírenia kláštory Břevnov, Ostrov pri Davli a predovšetkým Sázava, zmienil sa taktiež o najstaršom českom kostole zasvätenom svätému Hieronymovi v obci Sedlec-Prčice. Autor sa v tejto kapitole na niekoľkých miestach usiloval o komparáciu intenzity rozšírenia kultu v Českom kráľovstve a v zahraničí, rovnako naznačil rôznu intenzitu kultu v rozličných obdobiach, pričom objasňuje obdobia rastu, poklesu či stagnácie.

Obdobným systémom je vypracovaná aj štvrtá kapitola zameraná na ikonografiu sv. Hieronyma. Tu však uvedenie do témy prostredníctvom celoeurópskych trendov predstavuje až štvrtinu kapitoly, pričom autor približuje vyobrazenia z diel Brescie, Modeny a ďalších miest. Slepíčka si následne všimol, ako sú vyobrazenia riešené, osobitne identifikoval znázornenia ako kňaza, mnícha, kardinála či pustovníka. Vyobrazenia sv. Hieronyma identifikoval na rôznorodných médiách, či už

v literárnych dielach, na kachliciach, freskách či obrazoch. Kapitulu zakončil výpočtom a stručnou definíciou Hieronymových atribútov.

Najrozsiahlejšou časťou knihy je *Katalog zobrazení sv. Jeronýma v památkách českého středověku*. Každé z katalogizovaných vyobrazení má rovnakú štruktúru. Nachádzame tu názov či označenie s datovaním, následne miesto umiestnenia originálu (v prípade kníh stranu, pri nehnuteľných pamiatkach ich konkrétnu časť). Jadrom opisovaného vyobrazenia je jeho fotografia/scan a jeho podrobná charakteristika, na konci je umiestnená bibliografia. Do katalógu sú zaradené vyobrazenia na rôznych médiách, najmä však v lekciónároch, umelecky zdobených bibliách, na oltároch, vo forme nástennej maľby, ale ojedinele aj na kachliciach, náhrobkoch či v podobe plastík.

Záverečné časti knihy zahrňujú zoznam prameňov a literatúry, zoznam vyobrazení v knihe, súhrnný register. Prekvapením je až sedemjazyčné zhrnutie, spísané v češtine, angličtine, nemčine, francúzštine, taliančine, poľštine a chorvátčine. Kniha vyšla v náklade 150 kusov, bola recenzovaná dvomi odborníkmi a prešla jazykovou korektúrou. Je doplnená poznámkovým aparátom, umiestneným priamo na príslušných stranách.

Vznik publikácie o úcte k sv. Hieronymovi musíme jednoznačne uvítať. Napriek starobylosti kultu sv. Hieronyma je tento svätec doposiaľ v radoch širokej verejnosti pomerne neznámy, čo by mohla aspoň čiastočne zmeniť táto kniha. Martin Slepíčka vykonal v mnohých ohľadoch prvovýskum, čomu zodpovedá koncepcia i štruktúra publikácie. Pravdepodobne vedomosť o všeobecnej malej znalosti tohto svätca primäla autora k vytvoreniu rozsiahlejšieho úvodu tretej a štvrtej kapitoly, rovnako aj k zaradeniu druhej kapitoly. To je na jednu stranu pochopiteľné, no nemusí sa to stretnúť s pochopením niektorých čitateľov, u ktorých to môže vzbudiť dojem „balastu“. Podľa nášho názoru je však zaradenie týchto častí do publikácie na mieste, celkovú koncepciu knihy hodnotíme pozitívne.

Myslíme si, že knihu mohli výrazne obohatiť kartografické prílohy, mapy rozšírenia kultu, čo bolo možné rozčleniť podľa jednotlivých období a rovnako podľa formy. Ako príklad si môžeme zobrať druhú podkapitulu z tretej kapitoly *Počátky svatojeronýmské úcty v Českém knížectví*. Autor tu sústredil pozornosť najmä na kláštory Břevnov, Ostrov pri Davli a Sázava, ale taktiež na kostol sv. Hieronyma v obci Sedlec-Prčice. Pre čitateľa neznalého geografických daností to sú nič nehovoriace miesta, no jediná mapa mohla ukázať, že pomyselnou českou kolískou kultu svätého Hieronyma boli stredné Čechy, predovšetkým oblasť južne od Prahy. Autor mohol obdobne postupovať nielen pri nehnuteľných objektoch, ale aj pri hnutel'ných pamiatkach (miesto vyhotovenia či miesto uloženia), či dokonca pri osobnostiach, ktoré sa o šírenie kultu výrazne zaslúžili (najdôležitejšie pôsobisko).

Ako mínus považujeme, že pojem České zeme nie je v publikácii jasne vysvetlený. Pokiaľ by sme ho chápali ako Zeme českej koruny, mala práca zahrňovať nielen dnešnú Českú republiku, ale aj oblasti, ktoré patrili českému štátu, ktoré sú dnes súčasťou Nemecka a Poľska. Autor priniesol solídny prehľad stavieb a kódexov, avšak ide prevažne o knihy uchovávané v Prahe a menej v iných českých mestách, taktiež nástenné maľby zo stavieb nachádzajúcich sa na území Českej republiky. Zo zahraničia autor zaradil do katalógu jedine Jenský kódex, ktorý je dnes uchovávaný

v Prahe (Jena bola v stredoveku súčasťou Saska), oltár v meste Brandenburg and der Havel, o ktorom sa predpokladá český pôvod, a taktiež rukopis Luzernského graduálu, pochádzajúceho z nešpecifikovaného českého cisterciánskeho kláštora. Ide teda o miesta, ktoré boli pod kontrolou českého štátu len krátko (Brandenburg), alebo vôbec. Naopak, v knihe nenachádzame žiadne zmienky o oltári sv. Hieronyma z katedrály vo Vroclavi, o obraze *Święty Hieronim pokutujący ze św. Janem Ewangelistą i donatorem* z Glogova a taktiež ani o kostole sv. Hieronyma v meste Bytom Ordzański. Tieto tri menované lokality sa pritom stali súčasťou českého štátu už v prvej polovici 14. storočia. Absencia zmienok z týchto oblastí preto vyvoláva dojem, že výskum úcty k svätému Hieronymovi v kontexte českého stredoveku je neúplný.

V konečnom hodnotení však kniha vzbudzuje pozitívny dojem, je prehľadná a pomerne zrozumiteľná. Je zároveň vhodná ako základná literatúra pre získanie poznatkov o svätom Hieronymovi. Publikácia môže byť zároveň modelovým príkladom pri tvorbe obdobných publikácií o iných svätcoch a o rozšírení ich kultu na určitom území, v čom by zároveň mohla byť začiatkom tematickej série.

Tomáš Pastucha

VODIČKA, Ondřej. *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*. Praha : NLN, 2019, 275 s. ISBN 978-80-7422-703-5.

Emigrácia je fenomén, ktorý je v podstate neoddeliteľnou súčasťou ľudských dejín. Práve odchod ľudí z domoviny pod tlakom vnútorných okolností, pričom títo odídcenci považujú opustenie svojej vlasti len za dočasné, čo je vlastne definícia exilu, môžeme pred našimi očami vnímať v dňoch, keď sa píše táto recenzia. Otázka migrácie bola silnou témou na európskom kontinente aj pred pár rokmi, keď Ondřej Vodička tvoril túto publikáciu o exile v období husitských vojen, ktorá síce vyšla až v roku 2019, ale cesta k jej výslednému zneniu je niekoľkoročnou prácou autora. Už aj z tohto dôvodu môžeme vnímať nielen aktuálnosť, ale tiež zaujímavosť spracovanej témy. Tých dôvodov, pre ktoré si výber tejto problematiky zaslúži uznanie, je viac. Napríklad svojou originalnosťou, pretože moderné monografické zachytenie témy exilu v stredoveku, ktorý je mnohorakým spôsobom aj otázkou, ktorá súvisí i s kultúrnymi dejinami, je v historiografii, najmä českej a slovenskej, veľmi vzácnym javom. Navyše doterajší pohľad v českej historickej spisbe na tento konkrétny exil bol ovplyvnený ideologickým, predovšetkým konfesijným pohľadom. Snaha o prelomenie tohto nie vždy k objektívnym výsledkom bádania vedúceho zaťaženia tak patrí medzi nesporné pozitíva publikácie. Taktiež je to náročnosť problematiky, ktorá si vyžaduje brilantné poznanie stredovekého života, ale tiež výskum v archívoch roztratených v celom stredoeurópskom priestore, čo vyžaduje obrovské množstvo času stráveného cestovaním a štúdiom.

Pred hlavnými oblasťami výskumu sú vo Vodičkovej knihe dve úvodné časti. Prvá je viac metodologická. Autor v nej determinuje definíciu pojmu exil, taktiež

tematické, chronologické a historiografické východiská výskumu. Jedna vec nám však v tejto časti chýba, a to je geografické vymedzenie témy, keďže to je v názve zachytené spôsobom, ktorý evokuje zameranie sa na Čechy aj Moravu. Podľa nášho názoru ale zachytenie týchto dvoch českých zemí nie je v jadre knihy rovnako intenzívne, čo môže mať viaceré dôvody, ktoré môžu byť i vedecky oprávnené, tie však bolo potrebné v úvode publikácie uviesť a charakterizovať. Druhá úvodná kapitola analyzuje podmienky a postoje, ktoré čakali exulantov v zahraničí, čo je pre správne pochopenie ich exilového života čitateľom veľmi potrebnou oblasťou poznania.

Troma tematickými okruhmi, ktorými chce Vodička charakterizovať samotný život exulantov, sú exilové štruktúry, exilová ekonomika a osobné dokumenty exulantov a ich tvorba. Ako už názov prvej z nich hovorí, jej cieľom je charakterizovať organizačné štruktúry exilu. Približne polovicu textu kapitoly tvorí text o fungovaní konzistória v Žitave, kde bolo od apríla 1421 premiestnené konzistórium Pražského arcibiskupstva, ktoré zohralo pri organizovaní exilu významnú úlohu. Autor sa tak v tejto podkapitole zameriava predovšetkým na Pražskú diecézu. Aj keď dôležitosť cirkevnej inštitúcie premiestnenej do Žitavy je dôležitá, aj táto téma kapitoly je svedkom toho, že kniha je zameraná predovšetkým na oblasť Čiech, na čo sme už v úvode upozornili. Na druhej strane je potrebné povedať, že autor aspoň parciálne v tejto podkapitole vysvetľuje prečo zvolil takéto jej geografické vymedzenie. Zvyšné dve časti prvej kapitoly sa venujú exilu svetského duchovenstva a organizácii odchodu rehoľníkov. Pri svetskom klére Vodička delí exil na tri typy. Prvý z nich predstavuje vnútorný nesúhlas človeka, ktorý ostal na území ovládanom prívržencami Jána Husa. Je však otázkou nakoľko môžeme takýto skrytý odpor považovať za exil. Takýto „mentálny“ exil je navyše veľmi ťažko uchopiteľný, čo sám autor priznáva. Druhým typom exilu je odchod na územia, ktoré je menej nebezpečné, avšak nachádza sa na hraniciach diecézy alebo českých zemí. Tretím exilom je typický druh emigrácie, ktorý predstavuje útek do zahraničia. I na základe uvedeného vidíme, že problémom spracovania témy je i jasná definícia exilu, ktorá môže pre rehoľníkov mať iné vysvetlenie ako pre svetských duchovných. Tejto problematike sa Vodička venuje v úvode, no jeho pokus o definovanie exilu môžeme považovať len za čiastočne úspešný.

Ďalšie dve kapitoly sú zaujímavé tým, že sa zaoberajú každodenným životom exulantov. Výber témy ich ekonomickej existencie je pozoruhodný aj z hľadiska, že kritika cirkevného bohatstva patrila medzi základné výhrady českej reformácie voči katolíckej cirkvi. Vodička tu na príkladoch majetku viacerých kláštorov a cirkevných inštitúcií, a spôsobu ako ho odídenci využívali na financovanie exilu, ilustruje ekonomické podmienky a problémy nielen exulantov, ale i českej cirkvi. Za pozitívum poslednej kapitoly považujeme predovšetkým využitie egoprameňov, pretože tie poodhaľujú osobné vnímanie svojho exilového osudu. Okrem toho v podkapitole *Dokumenty v exulantské brašne* sa Vodička venuje i písomnostiam, ktoré boli potrebné pre preukázanie svojej bezúhonnosti v exile, ako napríklad doklady klerikov, ktoré potvrdzovali dosiahnutý stupeň svätenia a pod.

Vecou, ktorú je potrebné na bádani Vodičku vyzdvihnúť, je znalosť archívnych i edičných prameňov k téme a excelentný prehľad v literatúre. Svedectvom toho sú tiež viaceré poznámky pod čiarou, v ktorých Vodička často komentuje a upra-

vuje historiografický diskurz k nejakej parciálnej otázke svojej práce. Príkladom môže byť napríklad počet zväzkov pochádzajúcich z Pomuku uložených v rámci ebrašských rukopisov v univerzitetnej knižnici vo Würzburgu, keď Vodička polemizuje o ich počte s autormi, ktorí pripisujú pôvod z Pomuku viacerým zväzkom ako dvom, čo však Vodička hodnotí ako nepodložené teórie (pozn. c. 451, s. 111). Táto schopnosť orientácie v prameňoch a literatúre sa nedá nadobudnúť za pár týždňov či mesiacov. Je vidieť, že publikácia je produktom dlhoročného poctivého výskumu, ktorý bol aj súčasťou doktorandského štúdia autora, ktoré v roku 2016 ukončil dizertačnou prácou s názvom *Katolíctí exulanti ze zemí Koruny české v době husitské (1419 - 1436)*. Teda recenzovanú publikáciu možno považovať za vydanie rozšíreného vedeckého snaženia nadväzujúceho na túto prácu.

Z tohto širokého poznania prameňov vychádza aj spôsob spracovania skúmanej problematiky. V publikácii totiž autor prezentuje veľké množstvo situácií jednotlivých exulantov, ktoré sú zachytené v prameňoch, a tak vytvára pestrú mozaiku rôznych jedinečných okolností, postavení a postojov, v ktorých sa ľudia emigrujúci z Čiech a Moravy pred husitami ocitli. Vo vytváraní tejto mozaiky a ilustrácii rôznych problémov a vzorcov myslenia či správania sa týchto ľudí, ale tiež spoločnosti, z ktorej odišli, alebo do ktorých emigrovali, je autor knihy naozaj excelentný. Mierne menej oslňujúca je analýza nazhromaždených údajov a utváranie zovšeobecňujúcich záverov. Vodička tu totiž využíva analýzu a syntézu, o ktorej by sme mohli povedať že prebieha „medzi riadkami“. Ešte aj v závere publikácie autor sklzáva do tejto formy analýzy, keď má miestami potrebu ilustrovať svoje závery novým jednotlivým prípadom alebo ich menšou skupinou. Toto hodnotenie spôsobu analýzy ani nemožno považovať a priori za negatívum, len to vzbudzuje dojem akoby si Vodička nebol pri syntéze záverov taký istý, a preto stále potreboval barličku v podobe predkladania príbehov z exilu. Táto neistota má viacero dôvodov, ale tiež konzekvencií. Je s ňou spojená i opatrnosť Vodičku v utváraní záverov, čo spôsobuje, že niektoré konklúzie, ako napríklad polemika s výsledkami staršej historiografie, pôsobia dosť všeobecne. Je taktiež otázkou, či je možné z toľkého množstva prameňov svedčiacich o rôznych situáciách jednotlivcov urobiť nejaké zhrnutie. Každopádne je to nesmierne ťažká úloha, ktorá si vyžaduje napríklad použitie štatistickej metódy, ktorá by nám mohla dopomôcť odhaliť relevantnosť prezentovaného príbehu pre spoločný obraz exilu. No i použitie tejto metódy je problematické. Jednak už preto, že výpovede exulantov, ktoré sa nám dochovali nemusia úplne prezentovať vtedajšiu realitu, pretože ich uchovanie do dnešných dní je dielom priaznivých okolností. Preto podľa nášho názoru musí uplynúť istý čas, kým sa poznatky a pohľady, ktoré svojou prácou Vodička v tejto publikácii priniesol lepšie zanalyzujú.

Veľkú časť knihy, a to nielen rozsahom, ale i vedeckým významom tvoria prílohy, ktoré sú rozdelené do štyroch okruhov. Podstatné sú najmä prvé tri. Prvou prílohou je súhrn medailónikov, ktoré mapujú exilové osudy rehoľných komunit. Podobného charakteru je tiež druhá príloha, ktorej predmetom však nie sú kláštory, ale exulanti zo svetského kléru. Ide o abecedný zoznam, ktorý predstavuje 116 mien, väčšinou duchovných, medzi ktorými je tiež niekoľko laikov, ktorí však boli ich blízkymi spolupracovníkmi. Prínosom týchto príloh je predovšetkým ich komplex-

nosť a prehľadné spracovanie na jednom mieste. Dôležitou a podnetnou prílohou je i edícia 13 listín a listov spätých s ebrašským dvorom v Norimbergu.

Okrem príloh je súčasťou knihy tiež spojený menný a vecný register, ale i súpis obrázkov, ktoré tvoria veduty a vyobrazenia jednotlivých miest spojených s exilom, ktoré pochádzajú prevažne zo 17. a 18. storočia. Na obálke je ako odkaz na slovo exil vyobrazené písmeno E, v ktorom sa nachádza časť vyobrazenia Norimbergu z konca 15. storočia. Z tohto dôvodu môžeme i estetické spracovanie knihy považovať za síce jednoduchšie, ale originálne a pre historickú tematiku vhodné a vtipné.

Na záver môžeme zhrnúť, že napriek náročne zvolenej tematike, ktorá spôsobila autorovi isté ťažkosti pri analýze a syntéze problematiky, je táto publikácia vo viacerých smeroch prínosná pre poznanie okolností exilu počas husitských vojen. Vyniká predovšetkým využitím širokej pramennej základne roztrúsenej po rôznych archívoch. Napriek množstvu prameňov a literatúry autor preukázal dobrú orientáciu v nich, čo spôsobilo, že knihu môžeme zhodnotiť ako úspešný pokus o modernú prehľadovú monografiu, ktorá komplexne mapuje osudy exulantov. Čo sa týka prameňov Vodička do značnej miery vyčerpá zdroje. Ďalší výskum v tomto smere tak pokladáme za náročný, samozrejme, za predpokladu, že sa nenájdu doteraz nepoznané pramene. Iná otázka je ich analýza a syntéza, ale aj tie majú svoje úskalia. Preto kniha *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek* je tiež dôkazom limitov výskumu dejín niektorých kultúrnych fenoménov a každodenností v stredoveku. Publikácia svojim obsahom však môže byť prínosná nielen pre odborníkov z oblasti histórie, ale aktuálne i pre celé spoločnosti postihnuté migráciou z vojnou napadnutej Ukrajiny, keďže mnohé vzorce myslenia alebo problémy exulantov predstavené v tejto knihe sa podobajú dnešnej situácii.

Patrik Griger

LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Mestské divadlo v Prešporke na sklonku 19. storočia. Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum; Historický ústav SAV, 2020, 356 s. ISBN 978-80-89427-47-5.

Jedným z typických javov pre meniacu sa spoločnosť v 2. polovici „dlhého“ 19. storočia bol rozmach miest, a to nielen v stavebnom alebo sociálnom, ale aj v kultúrnom zmysle. K dôležitým inštitúciám, ktoré tvorili kultúrnu identitu mestských elít, patrilo divadlo. Práve v tomto kontexte je zaujímavá monografia Jany Laslavíkovej, ktorá sa zaoberá dejinami Mestského divadla v Prešporke, pretože napriek pomerne úzkemu časovému vymedzeniu skúmanej témy na konci 19. storočia zachytáva tiež širší kontext premeny spoločnosti založenej na šľachtických privilégiách na modernizujúcu sa mestskú societu, v ktorej meštianstvo malo ústredný vplyv.

Dané dielo sa zameriava predovšetkým na popis a analýzu prešporského divadelného života v rokoch 1886 – 1899, pričom hlbšie reflektuje iba nemeckú časť divadelnej sezóny v meste. Toto ohraničenie skúmanej problematiky sa rozhodla autorka urobiť predovšetkým pre veľmi dobré ovládanie nemeckého jazyka, pretože pri koncipova-

ní svojej publikácie využívala najmä nemeckojazyčnú literatúru a pramene. Napriek tomu, že Laslavíková teda neobsiahla celý divadelnícky ruch v Prešporoku v predmetnom období, keďže maďarskú časť sezóny vytlačila na okraj svojho bádateľského záujmu, táto skutočnosť tu nepôsobí rušivo, pretože na základe poskytnutia mnohých poznatkov o reáliách pôsobenia divadla v meste, ale tiež v rámci širšieho uhorského a nemeckojazyčného priestoru, poskytuje pomerne komplexný obraz jeho fungovania a problémov. K tomuto konštatovaniu prispieva i skutočnosť, že vo vymedzenom období zohrávalo nemecké divadlo kľúčovejšiu pozíciu v kultúrnom živote mesta v porovnaní s maďarskými predstaveniami. Zásľuhu na zachytení kontextu majú najmä prvé dve kapitoly publikácie. V prvej autorka uvádza širšie súvislosti, ktoré viedli k postaveniu mestského divadla. Ďalšia sa zameriava na analýzu divadelnej prevádzky v špecifickom prostredí mesta Prešporok. Ostatné dve časti reflektujú umeleckú činnosť divadla. Sú rozdelené podľa riaditeľských érov Maxa Kmentta a Emanuela Raula.

Prvá kapitola monografie nesie názov *Zrod nového divadla*. Jednotlivé jej podkapitoly sú usporiadané od prezentovania širších kultúrnych súvislostí existencie a úlohy mestských divadiel v stredoeurópskom prostredí až po samotnú udalosť otvorenia nového divadla v Prešporoku v roku 1886. Iste, takéto členenie tejto kapitoly je logické a správne. Chceme však upozorniť, že držanie sa tejto línie nemusí vždy korešpondovať s najvhodnejším tematickým usporiadaním. Máme tu na mysli predovšetkým následnosť podkapitoly, ktorá sa zaoberá stavebníckou činnosťou firmy Fellner a Helmer v celej strednej Európe, a text stavbe samotného nového divadla v Prešporoku, medzi ktorými sú včlenené ešte dve podkapitoly venujúce sa odlišným témam. Podľa nášho názoru je na zváženie, či by nebolo vhodnejšie zaradiť tieto dve časti prvej kapitoly za sebou, keďže sa týkajú najmä stavebných otázok vedúcich k realizácii novej divadelnej budovy. Priznávame, že napriek načrtnutým dôvodom tu ide o pomerne subjektívny pohľad autora tejto recenzie, a tiež chápeme i autorkinu snahu držať sa vytýčenej línie usporiadania textu. Obsahom jednej z dvoch podkapitol, nachádzajúcich sa medzi spomenutými pasážami venujúcimi sa architektúre, je história divadla v Prešporoku pred rokom 1884. I keď tu nejde o ústrednú tému knihy, ale len o prehľad najdôležitejších faktov a súvislostí vedúcich k pochopeniu hlavnej problematiky, za menší deficit považujeme vynechanie histórie divadelníctva v Prešporoku v rokoch 1848 - 1870, ktoré autorka akoby preskočila napriek tomu, že ide o dôležitú vývojovú etapu 19. storočia vo všeobecnosti, preto si myslíme, že aspoň základná dejinná línia by tu mala byť zachovaná. Pri rekonštrukcii priebehu stavby nového prešporského divadelného stánku je najdôležitejším zdrojom poznania pre Laslavíkovu spis *Zur Geschichte des Pressburger Theater-Baues 1879 - 1887*. Jeho autorom je hlavný inžinier mesta Prešporok Anton Sendlein. Na jednej strane je potrebné autorku pochváliť za archívny výskum, vďaka ktorému sa podarilo toto dielo nájsť a pretaviť do výsledku jej práce. Na druhej strane je však potrebné spomenúť, že stavba nového divadla a jej spôsob, podobne ako tiež celkové fungovanie divadla, bolo do veľkej miery politickou otázkou, ktorá rozdeľovala vtedajšiu prešporskú spoločnosť, čo je viditeľné už na základe základného kontextu, ktorý priniesla autorka ako výsledok svojho výskumu v tejto monografii. Keďže autor uvedeného spisu bol priamo aktérom politického boja, bolo by vhodné jeho názory konfrontovať s inými prameňmi alebo pristupovať k nim veľmi

kriticky, čo sa podľa nášho názoru podarilo iba v čiastočnej miere, aj keď je tu potrebné uznať i pramennú núdzu, s ktorou sa autorka musela popasovať.

V ďalších kapitolách Laslavíková bohato využila pri kreovaní svojho textu príspevky z miestnych periodík najmä *Pressburger Zeitung* a *Westungarischer Grenzboten*. Kľúčom k pochopeniu ich dôležitosti a úlohy pri hodnotení prešporského divadelného diania je posledná podkapitola druhej kapitoly s názvom *Mediálny obraz mestského divadla*. V tejto kapitole sú tiež časti, ktoré analyzujú tri základné aspekty určujúce divadelnú kultúru Prešporka, ktorými sú umelecký súbor, repertoár a publikum, alebo sa tu hodnotí i pozícia riaditeľov provinčných divadiel, ktorá niesla v sebe potrebu umeleckej a podnikateľskej zručnosti, čo je tiež potrebné pre pochopenie ďalších častí publikácie, ktoré sa venujú pôsobeniu riaditeľov divadla. Pri druhej kapitole knihy sme zaznamenali iba jednu nezrovnalosť, ktorú považujeme za potrebné tu spomenúť. Na strane 112 sa autorka dotýka typov predstavení v divadle Aréna, ktoré rozveselovali publikum počas smutného obdobia prvej svetovej vojny. V poznámke pod čiarou sa však uvádza ako zdroj tohto tvrdenia príspevok v *Pressburger Zeitung* z roku 1912, teda ešte pred začatím sa vojnového konfliktu, čo podľa nás nemôže byť dostatočné na reflektovanie výberu predstavení vzhľadom k vojnou poznačenej mentalite obyvateľstva.

Časti knihy dokumentujúce divadelnú činnosť prešporského mestského divadla počas funkčných období riaditeľov Kmentta a Raula majú pomerne schematický charakter, preto aj ich jazyk je rozdielny oproti predošlým kapitolám, keďže je oveľa viac zameraný na vymenúvanie jednotlivých divadelných hier, čo niekedy hraničí až so štatistickým prístupom k hodnoteniu predmetných divadelných ročníkov. Z tohto dôvodu sú pre konzumenta knihy prvé dve kapitoly čitateľsky omnoho živšie, pretože sa venujú viac súvislostiam. Toto konštatovanie však nie je kritikou použitia kombinácie týchto odlišných prístupov, pretože obidva majú odbornú kvalitu a vedecké opodstatnenie. Ich vhodné dopĺňanie sa je skôr dôkazom autorčiných spisovateľských daností a premysleného postupu pri spracovávaní skúmanej témy do knižného produktu. Tieto kapitoly sú rozdelené podľa jednotlivých sezón. Súčasťou opisu každého divadelného ročníka je tiež zoznam členov súboru, ktorý obsahuje i zaradenie jednotlivcov v tomto prešporskom umeleckom zoskupení. Pri zostavovaní týchto zoznamov čerpala Laslavíková najmä z nemeckojazyčných divadelných almanachov. Okrem toho sa autorka sústreďuje na zachytenie priebehu jednotlivých sezón a ich interpretáciu. Zameriava sa pritom napríklad na prvé vystúpenie súboru v ročníku, divadelné novinky, hosťovanie umelcov z iných, predovšetkým viedenských divadiel, dobročinné predstavenia, významnejšie divadelné počiny prešporského divadla, medzi ktoré patrila najmä prezentácia opery a pod. Ako sme už načrtli, významným prostriedkom Laslavíkovej analýzy jednotlivých divadelných vystúpení i celých sezón je optika súdobej kritiky, ktorá bola pravidelnou súčasťou prešporských periodík písaných v nemčine, ktoré reprezentujú aj rozdielne politické prúdy prešporských Nemcov. Už spomenutým rozdelením kapitol podľa pôsobnosti prvých dvoch nemeckých riaditeľov nového mestského divadla je kladený dôraz na komparáciu ich prístupov k vedeniu danej kultúrnej inštitúcie. V závere publikácie túto problematiku autorka uzatvára i takto: „*V protiklade k nestálej a po senzačných novinkách dychtiacej osobe Maxa Kmentta stála osobnosť dlhoročného riaditeľa divadla v Karlových Varoch Emanuela Raula (vl. menom Emanuela Friedmanna), ktorého pôsobenie v Prešporku*

sa vyznačovalo serióznym prístupom k budovaniu denného hracieho plánu vrátane pravidelného uvádzania opery.“ (s. 280). Samozrejme, že rozdiel prístupov týchto riaditeľov v smeroch, ktoré Laslavíková vo svojom závere konštatuje, je na základe prezentovaných výsledkov výskumu v jadre knihy zrejmy. Na druhej strane sa nám zdá citované tvrdenie až priveľmi bipolárnou konštatáciou, ktorá je pomerne zjednodušená a pripomína nám snahu stavať činnosť Kmentta a Raula až do umelých opozičných pozícií. Jednoducho je pravdou, že obaja riaditelia kládli pri tvorbe priebehu divadelných sezón dôraz na odlišné aspekty, no ich zaradenie do takýchto opozitných kategórií považujeme až za priveľké zjednodušenie ich divadelnej činnosti.

Okrem štyroch kapitol sú súčasťou knihy i povinné náležitosti ako úvod, za ktorým nasleduje základný historiografický rozbor skúmanej problematiky s názvom *Výskum Mestského divadla v minulosti a súčasnosti*. Za jadrom monografie je okrem sumáru prameňov a literatúry umiestnený záver a zhrnutie. Tieto dve časti sú však svojím obsahom dosť podobné, preto si myslíme, že v tomto prípade je ich rozdelenie zbytočné. Ich spojením by podľa nášho názoru mohol vzniknúť kvalitnejší a hutnejší záver, v ktorom nám tiež chýba napríklad reflektovanie na podnázov knihy *Medzi provinciou a metropolou*. Je podľa nás škodou, že hodnotenie daného postavenia Prešporka autorka v závere výraznejšie nerozvíja, keďže ono bolo jednou z dôležitých podmienok špecifického bratislavského kultúrneho ovzdušia, na čo Laslavíková v texte knihy viackrát priamo i nepriamo poukazuje. Z registrov je súčasťou recenzovanej monografie iba menný register. Obrazová príloha je rozdelená podľa jednotlivých kapitol. Obsahuje napríklad fotografie hercov, korešpondenciu alebo divadelné cedule apod. Jej bohatosť je predovšetkým ovocím poctivého archívneho výskumu autorky. Inovatívnou súčasťou knihy je podrobný *Denný hrací plán Mestského divadla v Prešporku počas pôsobenia riaditeľov Maxa Kmentta a Emanuela Raula (1886–1899)*, ktorý patrí k dôležitým prínosom tejto publikácie.

Štylistickú a jazykovú úroveň publikácie hodnotíme ako vysokú. Kniha neobsahuje rušivé elementy, ktoré by sťažovali čítanie a pochopenie zmyslu textu. Napriek tomu sa v knihe vyskytlo menšie množstvo gramatických chýb a nepresností. Napríklad „V rámci viedenského dvoru“ (s. 89), „denná izba mal dva vchody“ (s. 90) alebo „prítomnosť arcivojvodu Fridrich“ (s. 155).

Na záver môžeme skonštatovať, že napriek niektorým menším uvedeným nepresnostiam a nedostatkom, monografiu *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia* hodnotíme ako veľmi prínosnú pre slovenskú historiografiu, a to už samotným výberom témy, ktorým si autorka na seba vzala pomerne ťažkú úlohu zaoberať sa problematikou, ktorej je v slovenskom prostredí venovaná minimálna pozornosť. Jana Laslavíková zvládla túto úlohu uchopením a spracovaním danej témy v recenzovanej monografii kvalitným spôsobom, ku ktorému prispel najmä dlhodobý a poctivý archívny výskum, štúdium historických periodík v kombinácii s dobrou orientáciou v nemeckojazyčnej literatúre. Autorka tak svojou prácou bezpochyby prispela k poznaniu kultúrnej minulosti stredoeurópskeho priestoru, ale tiež regionálnych dejín mesta Bratislava.

Patrik Griger

KÁZMEROVÁ, Lubica. *Príbeh učiteľa. Jozef Sivák v školských službách 1918 - 1944*. Bratislava : Historický ústav SAV; VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 108 s. ISBN 978-80-224-1749-5.

Jozefa Siváka v slovenskej historickej obci akiste netreba širšie predstavovať. Aj keď je najznámejší ako minister školstva a národnej osvety v období slovenského štátu či Slovenskej republiky do septembra roku 1944, pôsobil aj ako školský inšpektor v prievidszskom obvode či učiteľ na liptovských školách v Smrečanoch, Liptovskej Teplej či Likavke. A práve takáto je aj štruktúra publikácie s názvom *Príbeh učiteľa. Jozef Sivák v školských službách 1918 - 1944* (aj keď obsahovo v opačnom poradí), ktorej autorkou je vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV v Bratislave Lubica Kázmerová, známa odborníčka na problematiku školstva v dvadsiatom storočí, ktorému sa venuje dlhodobo a systematicky, čo dokladujú aj výstupy jej publikačnej činnosti. Pre spracovanie tejto témy je preto jednou z najpovolanejších, pretože svoj výskum sústreďuje na politický systém 1. ČSR a Slovenskej republiky v rokoch 1939 - 1945 a kultúrnu politiku v oboch obdobiach, inštitucionalizáciu kultúry, vzdelávanie, školský systém, národnú osvetu, stratégie a priority štátnych celkov v rokoch 1918 - 1945 v stredoeurópskom kontexte.

Kniha ako výstup z grantov VEGA a APVV a vyplývajúc zo stanoveného názvu približuje Sivákovu pedagogické pôsobenie najprv v najvlastnejšej školskej praxi, neskôr z pozície odborníka z praxe v politickom živote s dosahom na celú školskú štátnu sústavu, od štátoprávnych zmien v roku 1918, kedy pôsobil ako rádový učiteľ, do roku 1944, v ktorom vládla V. Tuku, v ktorej ako minister školstva a národnej osvety Slovenskej republiky pôsobil, podala demisiu.

Autorka rozdelila svoj text okrem úvodu a záveru do troch hlavných kapitol. V prvej nazvanej *V službách školstva a politiky (1918 - 1938)* je Sivák postupne predstavený ako učiteľ, ktorý na Liptove pôsobil až do roku 1918, neskôr ako člen komisie pre prípravu učebníc pre ľudové školy a školský inšpektor v Prievidzi. Na tomto mieste si dovoľím istú polemiku. Aj keď je potrebné zvolený medzník 1918 rešpektovať, vzhľadom na zvolenú špecifikáciu - Sivák v školských službách - by som určite očakával väčší priestor venovaný aj obdobiu jeho pôsobenia v pozícii rádového učiteľa, keďže funkcie inšpektora, ktorá predpokladala istú prax, sa ujal až po roku 1918. V ďalšej časti tejto kapitoly je zohľadnená aj ďalšia Sivákova oblasť pôsobenia, publicistika, keď pôsobil ako redaktor dvojtyždenného regionálneho časopisu *Náš kraj*, od roku 1925 ako redaktor *Slováka*, neskôr ako jeho zodpovedný redaktor. Keďže ide o otvorenie ďalšieho rozmeru Siváka, je škoda, že autorka rezignovala na aspoň zbežné uvedenie viacerých učebníc, ktorých je autorom. Podkapitola *Za slovenskú techniku* je zameraná na podiel Siváka ako poslanca HSLS na príprave návrhov zákona na zriadenie vysokej školy technického zamerania na Slovensku.

Druhá kapitola s názvom *Školstvo slovenského štátu pod Sivákovým vedením* je zameraná na školstvo v období autonómnej Slovenskej krajiny a slovenského štátu a je najrozsiahlejšia, čo je vzhľadom na fakt, že Sivák dosiahol na najvyššiu pozíciu v rezorte, pochopiteľné. Túto časť začína charakteristikou ministerstva počas jeho vedenia od januára 1939, jeho štruktúry, predstavy o reforme školstva a pod.

Neobišla ani zaujímavé udalosti a okolnosti spojené so vznikom slovenského štátu a dotýkajúce sa Siváka. V dňoch od 9. do 18. marca 1939 totiž Sivák zastupoval Slovensko v česko-slovenskej delegácii na inaugurácii pápeža Pia XII. Ako je známe, počas uvedených dní došlo pod vplyvom vnútropolitických udalostí k rýchlym zmenám, ktoré sa na krátky čas dvoch dní dotkli aj Siváka, keď bol prezidentom Háchom menovaný za predsedu autonómnej vlády. Po návrate z Ríma sa ujal vedenia ministerstva už v zmenených štátových podmienkach. Postupne je predstavené jeho pôsobenie aj počas slovenského štátu, legislatívne zmeny súvisiace s politikou režimu slovenského štátu aj v oblasti školstva, predovšetkým s postupne zvyšujúcou sa mierou napomáhania identifikácie so slovenskou národnou identitou a štátnosťou. V týchto akciách sa celkom pochopiteľne naplno prejavila jeho stranícka príslušnosť, postupne sa zavádzal ľudácky ideologický politicko-stranícky a národný princíp. Celkovo zmeny v školstve v uvedenom období a zmienku o nich v tejto časti považujem za potrebné, na niektorých miestach je im však podľa mojej mienky venovaný príliš veľký priestor a „vytráca“ sa z nich samotný Sivák, jeho bezprostredný podiel na nich. Samozrejme, rezortná zodpovednosť a gescia Siváka je nepopierateľná. Istým vstupom pre toto uvažovanie môžu byť napríklad nasledujúce formulácie. V prvom prípade ide o Sivákovu hodnotenie dosiahnutých výsledkov svojej práce v roku 1944, keď za najvýraznejšiu a najhodnotnejšiu zmenu v ľudovom školstve považoval zákon o ľudových školách (s. 66), pričom len rok (1943) dozadu kritizoval jeho zavádzanie v praxi medzi učiteľmi, za čo mala byť bez bližšej špecifikácie zodpovedná absentujúca funkcia usmerňovateľa (s. 60).

V ďalšej časti kapitoly je pozornosť venovaná vysokému školstvu, predovšetkým Slovenskej univerzite a riešeniu personálnej otázky. V nej ako zaujímavú pasáž možno uviesť úspešné úsilie Siváka o intervenciu vo veci A. Štefánka, aktuálne prepusteného z ilavskej internácie, a jeho pôsobenia ako riadneho profesora na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Sivák sa totiž v prvej polovici 20. storočia stal školským inšpektorom v Prievidzi práve na základe zásahu A. Štefánka. Sieť vysokého školstva na Slovensku dopĺňali Slovenská vysoká škola technická, Vysoká škola vojenná a súkromná Vysoká obchodná škola. Mozaiku druhej kapitoly dopĺňajú ešte torzovité informácie o vytvorených kontaktoch so zahraničím, aj keď skôr na úrovni ministerstva, Sivák sa spomína len v prípade jeho pracovnej cesty do Moskvy v roku 1940 v súvislosti s oslavami 185. výročia založenia Lomonosovovej univerzity a privítaním nemeckého ministra pre vedu, výchovu a národnú osvetu. Nasledujú zmienky o kontaktoch s nemeckými či talianskymi inštitúciami, týkajúce sa kultúry či vyučovania nemeckého a talianskeho jazyka, prípadne poznámka o kultúrnych a vzdelávacích kontaktoch s Chorvátskom.

Tretia kapitola nesie názov *Kultúra a osveta či výchova ľudu* a je predstavením zásahu politiky do oblasti kultúry a osvety priamo pod hlavičkou ministerstva. Najprv bol zrušený pôvodný Osvetový zväz a jeho majetok prevedený na Maticu slovenskú, ktorá bola dočasne poverená organizovaním a vykonávaním osvetovej činnosti na Slovensku prostredníctvom Ústrednej osvetovej komisie. V rámci osvety bola podstatnou aj mimoškolská výchova a vzdelávanie, a teda ovplyvňovanie prostredníctvom učiteľov a profesorov. V tejto súvislosti sa Sivák ako zodpovedný minister stretával s kritikou, pokiaľ išlo o počty učiteľov, resp. ich nedostatočné exponova-

nie pri činnosti Hlinkovej mládeže, jej predstavitelia negatívne hodnotili pokrok v nacionálnej výchove žiakov a študentov. Obsah kapitoly dopĺňajú štátne zásahy aj v Slovenskom národnom divadle, aj priame zásahy ministerstva, minimálne pokiaľ išlo o personálnu otázku či v rámci možností poslovenčovanie repertoáru činohry a opery, hry slovenských autorov, ale aj o praktické problémy vyplývajúce z iného videnia sveta umelcami i politikmi. Kapitola obsahuje aj vnútropolitické/vnútrostranícke udalosti a konzekvencie po známych salzburských rokovaniach, keď sa Sivák ocitol na listine nežiaducich ministrov Tukovej vlády a je ukončená okolnosťami zániku Sivákovej funkcie ministra.

Snahu L. Kázmerovej „vyrozprávať“ príbeh učiteľa Jozefa Siváka hodnotím pozitívne. Myšlienka, že aj obyčajný človek môže dosiahnuť ministerský post, môže byť podnetnou aj pre spracovanie „príbehov“ ďalších slovenských osobností. Ide o vedeckú monografiu s popularizačnými prvkami (predovšetkým predstavením osôb, ktoré sú výskumníkovi pre sledované obdobie známe, Andrej Hlinka, Karol Anton Medvecký a pod.), preto ju možno odporučiť aj širšiemu publiku. Pripájam aj niekoľko ďalších poznámok. Nazdávam sa, že minimálne možno polemizovať o názvoch agrárnej strany, prípadne o jej vzniku (s. 10, resp. 35). V Revolučnom národnom zhromaždení pôsobil Slovenský klub poslancov, ktorého súčasťou boli všetci slovenskí poslanci, bez straníckej príslušnosti. Preto Ján Ružiak nemohol byť poslancom ani za Slovenskú národnú a roľnícku stranu, ktorá vznikla pred voľbami v januári roku 1920. Podobne je to aj v prípade vzniku agrárnej strany. Keďže nie je špecifikovaná jej pôsobnosť, na Slovensku vznikla ako Národná republikánska strana roľnícka v roku 1919 a v roku 1922 došlo k jej zjednoteniu s Republikánskou stranou československého venkova, Slovenskou národnou a roľníckou stranou, Slovenskou domovinou a Selansko-republikánskou stranou podkarpatoruskou. Pozornému čitateľovi neujdú ani nejasnosti spočívajúce na jednej strane v odkazoch pod čiarou na konkrétne zdroje, ktoré sa však v Prameňoch a literatúre nenachádzajú. Konkrétne ide napr. o absenciu fondu Okresný úrad Prievidza (pozn. 137, 138), Úradu predsedníctva vlády (pozn. 184), ale celého radu dobovej tlače. Podobne problematické je pre mňa odkazovanie na zdroje zo Súkromného archívu autorky. Podobných odkazov je viac, ako príklad uvediem poznámku č. 92 (s. 35), kde autorka uvádza zložku zo svojho archívu s popisom „List Muzeálnej slovenskej spoločnosti z 22. apríla 1929 J. Sivákovi“, prípadne poznámka č. 322 (s. 80), kde odkazuje spomínanú zložku svojho súkromného archívu s popisom „List z 1. apríla 1940“, pričom z kontextu vyplýva, že ide o list ministerstva zahraničných vecí J. Sivákovi. Napriek týmto poznámkam je publikácia cenným a zaujímavým príspevkom pre pochopenie dôležitých dejinných skutočností viažucich sa nielen na osobu J. Siváka, ale aj na širšiu problematiku oblasti školstva v sledovanom období.

Michal Marták

ILIEVOVÁ, Lubica et al. *Prvá ošetrovateľská škola v Bratislave v prizme pastoračnej charizmy Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža*. Trnava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2020, 182 s. ISBN 978-80-8191-271-9.

Publikácia si kladie za cieľ ponúknuť čitateľovi širokospektrálne zhodnotenie dobových pomerov, ktoré vyústili do založenia ošetrovateľskej školy Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža v Bratislave. Autori sa taktiež snažia poskytnúť komplexný pohľad na ošetrovateľskú školu od jej založenia a súvisiacich dobových okolností, cez jej pôsobenie a problémy, s ktorými musela škola zápasiť, až po ukončenie jej pôsobenia začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia.

V prvej kapitole jej autorky Marta Dobrotková, Jana Boroňová a Miroslava Trogová predstavujú vo viacerých podkapitolách spoločenský, politický, ekonomický a sociálny kontext medzivojnového obdobia s pohľadom na ošetrovateľské vzdelávanie v prvej Československej republike. Čitateľ sa dozvie základné informácie o vývoji ošetrovateľského vzdelávania v období existencie Rakúsko-Uhorskej monarchie, podrobnejšie je, samozrejme, priblížený vznik a základný vývoj ošetrovateľských škôl po vzniku prvej Československej republiky.

Pozornosť je venovaná aj zdravotnému stavu obyvateľstva, pričom sú uvádzané aj najrozšírenejšie ochorenia, ktoré sa v medzivojnovom období v populácii objavovali. Na prvom mieste k nim patrila tuberkulóza vo viacerých formách, predovšetkým však v pľúcnej forme. Práve s tuberkulózou sa v prvej Československej republike viedol pomerne úspešný boj. V rozmedzí rokov 1920 - 1937 sa podarilo v populácii znížiť počet úmrtí na tuberkulózu približne o 50 %. K dlhodobým problémom patrila aj vysoká dojčenská úmrtnosť, ktorá aj pri porovnaní s inými štátmi v Európe radila Československo na tie najhoršie miesta. V polovici 20. rokov sa začínala čoraz väčšia pozornosť venovať aj narastajúcemu počtu tzv. civilizačných ochorení, predovšetkým onkologických, kardiovaskulárnych a cukrovky. Problémom boli taktiež pohlavné choroby. V prípade týchto ochorení bol obrovský nárast zaznamenaný predovšetkým krátko po skončení prvej svetovej vojny. Rozšírenie pohlavných chorôb čiastočne súviselo s premenou správania sa sociálnych vrstiev, ktoré „Veľká vojna“ so sebou priniesla, ako aj s návratom množstva mužov po skončení vojny domov. V prostredí armády bola rozšíreným javom prostitúcia, ktorá šíreniu pohlavných chorôb výrazne napomáhala. K ďalším veľkým zdravotno-sociálnym problémom patrila aj alkoholizmus, ktorý bol na Slovensku obzvlášť rozšírený v najchudobnejších oblastiach Kysúc, Oravy a východného Slovenska. Uvádzané sú tiež informácie o rôznych typoch nemocníc na Slovensku, pre ktoré však bol neraz spoločným problémom nedostatok financií na zabezpečenie moderného vybavenia. V roku 1928 fungovalo na území Slovenska 30 nemocníc, z ktorých 16 bolo nemocníc župných, sedem bolo mestských, tri nemocnice boli súkromné s právom verejnosti a štyri nemocnice boli štátne. Kapitola prináša aj informácie o zdravotníckom personáli a pacientoch, porovnáva taktiež podmienky a úroveň vzdelávania na ošetrovateľských školách v Československu a v niektorých ďalších štátoch, ako Nórsko, Dánsko, Veľká Británia alebo Francúzsko.

Druhá kapitola začína priblížením Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža a jej pôsobenie priamo na Slovensku. V rámci tejto kapitoly jej autorky Ľubica Ilievová a Erika Juríková sledujú príchod kongregácie na územie dnešného Slovenska v roku 1865 do Zlatých Moraviec. Nachádza sa tu aj ťažisko celej práce, ktorým sú okolnosti súvisiace s prvou ošetrovateľskou školou v Bratislave, ktorú založila a viedla práve spomenutá kongregácia milosrdných sestier. V kapitole sa tak možno dozvedieť podrobnosti o založení školy v roku 1931. Hlavnou organizátorkou tohto počínu bola rehoľná sestra Jozefína Fides Dermeková. Vážnym problémom však bola absencia vhodnej budovy, ktorá by mohla aspoň dočasne slúžiť na vyučovanie. Nakoniec bol na tento účel využitý provinciálny dom krížových sestier na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave, ktorý prešiel počas leta 1931 renováciou a stavebnými úpravami. Riaditeľom školy sa stal MUDr. Ľudovít Valach, ktorý ako lekár pôsobil na Internej klinike Štátnej nemocnice v Bratislave. Vyučovanie sa začalo začiatkom novembra 1931, kedy do prvého ročníka nastúpilo pätnásť žiačok – dvanásť sestier z Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža a tri sestry z Kongregácie milosrdných sestier sv. Vincenta. Škola ponúkala dvojročný kurz pre ošetrovateľky, pričom vyučovanie zabezpečovali aj viacerí výnimoční lekári pôsobiaci v medzivojnovom období v rámci Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Čitateľ sa môže dozvedieť o prvých rokoch existencie školy, o jej ďalšom rozvoji, ako aj o problémoch, s ktorými škola zápala v prvých rokoch svojej existencie. V roku 1933, na základe rozhodnutia generálneho vedenia rehole, bola pre potreby školy zakúpená v Bratislave vlastná budova, ktorá sa nachádzala na dnešnej Leškovej ulici. Vyučovanie sa presunulo do nových priestorov ešte v priebehu roku 1933, pričom predstavenou školy bola stále sestra Fides Dermeková. Pútavo je priblížená aj existencia a pôsobenie ošetrovateľskej školy v období 1. Slovenskej republiky. V tomto období, v máji 1941, zomrel dovtedajší riaditeľ školy prof. Valach. Novým riaditeľom sa stal prof. MUDr. František Šubík, ktorý na škole pôsobil aj ako učiteľ. Profesionným zameraním doktora Šubíka bola patológia a na verejnosti je známy aj pod pseudonymom Andrej Žarnov, ktorý používal ako básnik katolíckej moderny. Šubík sa ako odborník v odbore patológia v apríli 1943 zúčastnil na medzinárodnom vyšetrowaní masových hrobov v oblasti Katyňského lesa. Sovietske bezpečnostné orgány tam v priebehu roku 1940 zavraždili viac ako dvadsaťtisíc zajatých poľských armádnych dôstojníkov a príslušníkov inteligencie. Šubík sa po skončení vojny celkom pochopiteľne obával represíí zo strany sovietskych orgánov a namiesto aj neskôr aj nastupujúceho komunistického režimu. V roku 1945 sa prvýkrát pokúsil o emigráciu, avšak bol zadržaný a vrátený späť do Československa. Druhý pokus, v roku 1952, bol už úspešný a Šubík sa aj s rodinou nakoniec usadil v USA.

V roku 1948, po nástupe komunistického režimu, bola škola poštátnená, avšak rehoľné sestry zostali jej zamestnankyňami až do leta 1950. Vtedy, ako príprava na likvidáciu ženských reholí v auguste 1950, boli všetky rehoľné sestry – učiteľky zo škôl prepustené. Na základe spomienok sestier sú v publikácii zachytené aj okolnosti obsadenia budovy ošetrovateľskej školy v Bratislave príslušníkmi Zboru národnej bezpečnosti a následný odsun sestier do Podunajských Biskupíc, odkiaľ boli ďalej presúvané po rôznych miestach v celom vtedajšom Československu. Samotná inštitúcia ošetrovateľskej školy milosrdných sestier Sv. kríža v Bratislave bola

zакrátko zrušená úplne. Na rehoľné sestry, ktoré ešte pracovali ako ošetrovatelky v nemocniciach, bol zo strany orgánov štátnej správy vyvíjaný nátlak, aby sa stali civilnými zdravotnými sestrami, čo však drvivá väčšina z nich odmietla. V nasledujúcich rokoch boli preto postupne nahrádzané civilnými zdravotnými sestrami. V kapitole je osobitná pozornosť venovaná aj pôsobeniu absolventiek ošetrovateľskej školy v trnavskej nemocnici, konkrétne na jej chirurgickom oddelení. Možno sa dozvedieť podrobnosti o dobových postupoch pri príprave operačných miestností a vybavenia.

Tretia kapitola publikácie predstavuje samotnú Kongregáciu milosrdných sestier Svätého kríža. Kapitolu zostavila autorská trojica Krzysztof Trębski, Miloš Lichner a Vlastimil Kozoň. V jednotlivých podkapitolách je kongregácia priblížená prostredníctvom svojej regule, pozornosť je venovaná generálnemu vedeniu kongregácie, ako aj rehoľnej charizme. V kapitole možno nájsť aj všeobecnejšie informácie o rehoľnom živote v rámci katolíckej cirkvi a o procese rehoľnej formácie, ako aj konkrétnejšie priblíženie procesu formácie v rámci Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža. Tento proces je tvorený stupňami ako kandidatúra, postulát, noviciát, juniorát a nakoniec doživotná profesia, teda zloženie večných sľubov. Autori taktiež približujú podstatu tzv. evanjeliových rád, čistoty, chudoby a poslušnosti v živote milosrdných sestier Sv. kríža, ich spoločný život a apoštolskú činnosť. Zaujímavosťou je, že ošetrovateľskú školu krížových sestier v Bratislave absolvovala v roku 1935 aj príslušníčka tejže rehole, blahoslavená sestra Zdenka Cecília Schelingová. Posledné podkapitoly sú venované ošetrovateľskej faleristike, teda odznakom, ktoré boli udeľované absolventkám ošetrovateľských škôl na Slovensku, v českých krajinách, ale aj v Európe. Krátka pozornosť je venovaná aj zmenám v rehoľnom rúchu milosrdných sestier Svätého kríža. V krátkom závere sú zhrnuté základné informácie z troch kapitol monografie.

Celkovo možno zhodnotiť, že uvedená monografia prináša doteraz málo známe informácie o ošetrovateľskej škole krížových sestier v Bratislave, sú v nej uvedené zaujímavé detaily o okolnostiach vzniku školy, jej takmer dvadsaťročnom pôsobení a zániku. Zaujímavé sú aj informácie o učiteľskom zbore školy. Zároveň približuje aj širší politicko-spoločenský a ekonomicko-sociálny kontext daného obdobia. Veľmi pozitívne možno hodnotiť fakt, že autorky a autori všetkých troch kapitol čerpali informácie z mnohých archívnych zdrojov a zachovaných osobných svedectiev rehoľných sestier. Využitá bola napríklad zachovaná Kronika ošetrovateľskej školy, o ktorú sa počas druhej svetovej vojny a rovnako aj v období komunistickej totality starala rehoľná sestra Elena Hrabková, ktorá sama bola absolventkou bratislavskej ošetrovateľskej školy. Vďaka jej opatere sa kronika zachovala dodnes a nachádza sa v archíve provincialátu kongregácie v Trnave. Určitým nedostatkom publikácie je trochu nižšia prehľadnosť prvej kapitoly monografie, v ktorej sa niektoré informácie opakujú, prípadne sú opakovane uvádzané v rôznych súvislostiach. Vo všeobecnosti však monografiu pokladám za vydarený pokus o priblíženie dôležitých míľnikov vo vývoji ošetrovateľstva na Slovensku.

Pavol Jakubčín

ŠMÍD, Marek - PETRÁČEK, Tomáš. *Vatikán a druhá svetová válka*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2021. 163 s. ISBN 978-80-7325-518-3.

Téma druhej svetovej vojny sa dlhodobo stretáva so záujmom historickej i laickej verejnosti. Svedčí o tom množstvo kníh, dokumentov, filmov a internetových stránok, ale i inštitúcií, spolkov a združení venujúcich sa dokumentovaniu či spomínaniu na tragické udalosti druhej svetovej vojny. Inak tomu nie je ani v cirkevných dejinách, kde k obzvlášť diskutovaným témam patrí postoj Vatikánu a Pia XII. počas druhej svetovej vojny, vzťah k totalitným systémom a holokaustu či poznávanie postojov miestnych cirkví počas udalostí rokov 1939 – 1945. Do týchto historických tém treba vstupovať, pravdivo pomenovávať historické fenomény a nerobiť okolo toho žiadne úskočné manévry.

Aj keď kniha nevyvíka novými zisteniami, spôsobom spracovania či interpretovaním udalostí, koncentruje sa na jeden problém, ktorým je nábožensko-politický vývoj v rokoch 1939 – 1945. Pre porozumenie postojov a správania cirkevných elít počas druhej svetovej vojny, predovšetkým pápeža Pia XII. a Vatikánu, je si však potrebné všímať širší historický kontext a vývoj v katolíckej cirkvi a pápežstva a ich skúsenosť či vzťah k modernej dobe a civilizácii, ktorá sa v nej rodila.

K pochopeniu knihy musí viesť práve kontext, v ktorom sa nachádzala pápežská politika. Obdobie druhej svetovej vojny patrí z hľadiska cirkevných dejín k záveru éry s názvom „pianske obdobie“. Tento výraz vytvorili historici. Ide o obdobie, ktoré sa vymedzuje pontifikátmi Pia VI. (1775 – 1799) a Pia XII. (1939 – 1958). Počas neho sa vystriedalo šesť pápežov s týmto menom, pričom ich vnímanie výkonu pápežského úradu malo rovnaké črty.

Navyše, ako na konci i na začiatku pianskej éry bola traumatizujúca skúsenosť. Išlo o Francúzsku revolúciu, ktorá sa s protináboženským terorom usilovala formálne vymazať kresťanský charakter európskej civilizácie. Pápeži Pius VI. a Pius VII. boli dokonca väzňami revolučného režimu. Paralel medzi koncom a začiatkom éry bolo niekoľko. V strednom Taliansku zanikol Pápežský štát, hoci neskôr sa nečakane obnovil vďaka diplomatickým zásluhám kardinála Ercola Consalviho na Viedenskom kongrese (1814 – 1815). Čo nasledovalo, bolo primknutie sa Svätej stolice k reštauračným režimom. Najvýraznejšou odpoveďou katolíckej cirkvi bol zrod ultramontanizmu, ktorý sa vyrovnával s problémom, ako zabrániť revolúcii a udržať politickú a sociálnu stabilitu. Pius XII. stál v tejto línii, aj on sa stal jednou z tvárí boja proti modernizmu. Práve stabilita sa z perspektívy cirkevných elít stala kľúčovým slovom nasledujúceho storočia. Vyrastala zo skúsenosti prenasledovania v dobe Francúzskej revolúcie a revolučnej vlny vrátane politiky osvietencko-liberálnych vlád v Európe. Postoj pápežstva k mnohým otázkam bol určený snahou udržať existenciu Pápežského štátu, hoci jeho existencia a štýl riadenia skôr pápežstvu škodili. Keď napokon v roku 1870 Pápežský štát zanikol, v časti vatikánskej kúrie pretrvávala nostalgia a túžba obnoviť ho, čo viedlo k podpore monarchistických aktivít, ktoré sľubovali návrat do predrevolučných pomerov. Zánikom Pápežského štátu však pápež takmer na šesťdesiat rokov prestal byť rovnoprávnym účastníkom

politického života na medzinárodnej úrovni. Toto je dôležitý kontext pre pochopenie témy, ktorej sa venuje recenzovaná kniha.

Vatikán neurčoval témy spoločenského diskurzu a bezúspešne ponúkal riešenia dobových problémov. Navyše jeho dobre mienené a kvalitné recepty na národnostnú a sociálnu otázku prichádzali o jednu či dve generácie neskôr. Treba však tiež uviesť, že cirkev pokračovala vo svojom každodennom živote viery, katechizovala, udeľovala sviatosti a podľa počtu členov, vďaka prudkému demografickému vývoju, nikdy nebola silnejšou než v medzivojnovom období, ale práve počas pontifikátu Pia XII. „*stala sa cudzím telesom v zmenenom svete*“ (s. 28). Pohľad vatikánskeho centra a cirkevných elit na vývoj modernej spoločnosti, aký ponúka kniha, bol plný úzkosti a obáv z budúcnosti, a to napriek tomu, že cirkev v niektorých krajinách počtom i inštitucionálne mohutnela a rástla.

Dnes sa však historici rôznia v pohľade na to, či pápežstvo hralo úlohu kompetentného kritického prvku spoluurčujúceho smer vývoja modernej spoločnosti. Udalosti 20. a 30. rokov skôr nasvedčujú, že svojou nerozlišujúcou *en bloc* kritikou modernizmu sa samo v mnohých ohľadoch vyradilo z možnosti skutočne ovplyvňovať vývoj. Cirkev sa už dlho pred vojnou nevnímala ako víťaz, naopak skôr iba opatrne a nedôverčivo sledovala vývoj spoločnosti. Navyše po rozpade Rakúsko-Uhorska neexistovala žiadna skutočne katolícka konfesijná veľmoc, silný štát, v ktorom by pápežstvo malo oporu na medzinárodnom poli. Cirkevní diplomati typu Eugenia Pacelliho (neskorší Pius XII.) poznali tvrdé vyjednávania s antiklerikálnymi republikánmi, ale i oni sa často javili ako ľudia 19. storočia. Skúsenosť s nacistami a komunistami, teda ľuďmi, ktorí nič nerešpektovali, prípadne striktné dodržiavali dohody, ale iba do tej doby, pokiaľ to bolo pre nich výhodné, bola úplne nová.

Kniha nie je primárne o Piov XII., hoci pochopiteľne je jej hlavným protagonistom. Za svojho života a počas dlhého pontifikátu, ktorý tvoril most medzi dvoma epochami, vzbudzoval úctu a rešpekt. Bol symbolom cirkvi. Veriaci lepšie poznali jeho než svojich biskupov. Jeho vianočné posolstvá dávali nádej a útechu miliónom katolíkov. Z pápeža Pia XII. sa však po vojne stala kauza a história k tomu poskytla dejinné zdôvodnenie. Spochybňovanie úlohy Pia XII. bolo spojené s diskreditáciou cirkvi zvlášť zo strany sovietskej ideológie, ale nielen jej. Kritikmi mlčania Pia XII. voči antisemitizmu boli napríklad už počas vojny francúzski katolícki intelektuáli Jacques Maritain, Paul Claudel či François Mauriac.

V knihe sa možno stretnúť s tým, že príčinou komunistickej kritiky bol pápežov antikomunistický postoj a kritiky ambícií východného bloku v čase nastupujúcej studenej vojny. No do vedomia verejnosti prenikla najmä dielom východonemeckého dramatika Rolfa Hochhuta a jeho drámou *Námestník* (1963). V tejto hre zaútočil na pápeža Pia XII. a obvinil ho z nečinnosti vo vzťahu k Židom počas druhej svetovej vojny. Hoci dnes vieme, že divadelná hra sa šírila vďaka cieľenej podpore komunistickej propagandy Sovietskeho zväzu (k objasneniu prispeli: Rodden – Rossi, 2014; Hesemann, 2009), priniesla rozdelenie a ovplyvnila kolektívnu predstavu. Vytvoril sa historický naratív, ktorý zanechal svoje stopy. Predstavy sú však súčasťou dejín. Sú presvedčivé, ale úlohou historikov je zistiť, či predstavy, ktoré máme, sú odôvodnené. Z pápeža sa stala kontroverzná osobnosť a vytvorila sa tzv. čierna legenda, ktorej obsahom je vina Vatikánu za mlčanie počas excesov druhej

svetovej vojny. Vznikli dva tábory a dva typy historických textov. Na jednej strane stoja tí, ktorí pápeža Pia XII. nekriticky glorifikujú, iní ho, naopak, zatracujú. Často ide o emočne ladené texty, ktorým chýba nadhľad a zmysel pre kontext a realitu. Pritom neváhajú prejsť do protiútok, ak sa domnievajú, že autori druhej strany rozprávajú odlišný príbeh. Recenzovaná kniha sa snaží toto napätie vybalansovať a evidentne nevyšla z nejakých emotívnych pohnútok.

Jediným spôsobom ako sa pokúsiť poznať postoje a konanie Pia XII., spočíva v štúdiu prameňov, ktoré vytvoril. Ide o enormný korpus vyhlásení, rečí a encyklik (obsahujú dvadsať zväzkov po päťsto až šesťsto strán), spomienok jeho súčasníkov, svedectiev preživších, najmä Židov, životopisov, ktoré vyšli krátko po jeho smrti, skôr než sa do nich zamiešali legendárne prvky a do roku 2020 i sprístupnené archívy Svätej stolice týkajúce sa pontifikátu Pia XII.

Odpovedou Vatikánu už v minulosti bola dvanásťzväzková edícia *Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, ktorá vyšla pod vedením francúzskeho historika Pierra Bleta v rokoch 1965 - 1983 a nechala prehovoriť dokumenty (časť dokumentov z tejto edície týkajúcich sa Vatikánu a Slovenskej republiky v rokoch 1939 - 1945 preložili a vydali Kamenec - Prečan - Škorvánek, 1992).

Práca profesionálnych historikov M. Šmída a T. Petráčka sa opiera o edície prameňov, ako i modernú svetovú historiografickú spisbu, vynakladá úsilie, aby sa vyhla čiernobielemu videniu a snaží sa o vyváženú rovinnosť.

Téma Vatikánu a druhej svetovej vojny sa však nevyčerpáva štúdiom postojov a konania pápeža Pia XII. ani vatikánskej diplomacie, či vzťahov Svätej stolice a miestnych cirkví k režimom. Situácia v jednotlivých krajinách sa neraz radikálne líšila. Navyše počas vojny prebiehali samostatné procesy, pričom azda k najvýraznejším patrila sekularizácia a dechristianizácia európskej spoločnosti. Hitlerovské Nemecko sa síce oficiálne zaštiťovalo a mobilizovalo vlastné obyvateľstvo i obyvateľstvo okupovaných a spojeneckých štátov tým, že bráni kresťanský Západ pred židobolševizmom, ale v skutočnosti všade dochádzalo k obmedzovaniu cirkevných inštitúcií pod nacistickou nadvládou.

Vari jedným z najdôležitejších a najefektívnejších poučení pre moderné cirkevné dejiny, ktoré uvádza kniha je skutočnosť, že druhá svetová vojna ukázala „*koniec europocentrickej paradigmy katolíckej cirkvi*“ (s. 126). Nielen preto, že z vojny ako hlavné veľmoci vyšli Spojené štáty americké a Sovietsky zväz, ale aj preto, že na ostatných kontinentoch sa o slovo hlásil rozvojový svet. Lenže lekciami druhej svetovej vojny tiež bolo, že cirkev potrebuje väčšiu otvorenosť i vo svojom najužšom centre.

Ak by sme sledovali ďalší povojnový vývoj, zistíme, že pápež už v decembri 1945 vymenoval tridsaťštyri nových kardinálov, z čoho len štyria boli Taliani. Najväčšiu pozornosť pritiahli hrdinovia protinacistickej rezistencie, ako boli Clemens August von Galen (Münster), Konrad von Preysing (Berlín), Adam Stefan Sapieha (Krakov) a Jules-Géraud Saliège (Toulouse). Išlo o vyjadrenie podpory a ocenenie postojov, ktoré títo muži cirkvi počas vojny zastávali. Vďaka tomu dodali morálny kredit kardinálskemu kolégiu. Vo vzťahu k zmeneným okolnostiam sa nutne musela zmeniť i podoba a charakter misií katolíckej cirkvi, ktoré dovtedy úzko spolupracovali s koloniálnymi mocenskými štruktúrami a ktoré ich používali, a často i zneužívali, na posilnenie európskeho vplyvu na danom území. Požadovalo sa odzápadne

misii. Vojnové udalosti tiež stimulovali rozvoj občianskeho sebavedomia v európskych krajinách, takže i katolíci sa začali hlásiť o väčší podiel na živote a činnosti svojej cirkvi. Výraznú úlohu tu zohrali nemeckí, belgickí a francúzski teológovia, neskôr významne zastúpení na Druhom vatikánskom koncile. Počas vojny a po vojne sa urýchlili niektoré trendy vo vnútri katolíckej cirkvi, ktoré pripravovali jej obnovu. Stačí spomenúť, že počas vojny sa niekoľko tisíc kňazov a seminaristov ocitlo v továrňach a na nútených prácach v Nemecku. Vtedy objavili potenciál priameho pôsobenia medzi vierou a cirkvi odcudzeným robotníctvom a silu svedectva spoločne zdieľaného života. Rovnako na základe negatívnych skúseností predchádzajúceho obdobia došlo k obmedzovaniu a nakoniec až k úplnému zákazu priameho angažovania kňazov v politike.

Už tento (neúplný) zoznam ukazuje, že téma, ktorú si zvolili autori, je mimoriadne zložitá a mnohohrstvová. Hoci knihe nechýba profesionálna statočnosť, nedá sa vyčerpať na stotridsiatich siedmich stranách textu (celá kniha má však stošesťdesiat tri strán, ich súčasťou je obrazová príloha, menný register či zoznam prameňov a literatúry). K štruktúre knihy treba ešte povedať, že predhovor napísal Karel Schwarzenberg, je rozdelená na štrnásť kapitol, ktoré sa venujú náboženským pomerom v rozmedzí šiestich vojnových rokov v Poľsku, Nemecku, Beneluxe, Francúzsku, USA, Sovietskom zväze, protektoráte Čechy a Morava, Slovenskom štáte, Chorvátsku a Taliansku. Ide skutočne iba o základný prehľad, no zrejme taký bol zámer autorov, aby nezahltili čitateľov množstvom detailov a kniha bola čitateľsky atraktívna a stretla sa so záujmom širšej čitateľskej obce.

Peter Olexák

GLOSSOVÁ, Marta. *„Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“. Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948 – 1960.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021. ISBN 978-80-8933-594-7.

V slovenskej historiografii takmer nereflektovanou témou sa v monografii *„Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“. Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960* zaoberá aj slovenská historička Marta Glossová. Publikácia je zvršením vedeckého výskumu, ktorému sa autorka venovala už v diplomovej a dizertačnej práci. Predstavuje ambicióznú prácu hodnotne obohacujúcu výskumnú oblasť foriem politického prenasledovania a dejín terciárneho vzdelávania na Slovensku. Už názov knihy vystihuje hlavný cieľ publikácie, zachytiť priebeh perzekúcií voči nevyhovujúcim vysokoškolským študentom v budovateľskom období socialistického Československa (1948 – 1960). Autorka sleduje charakter školskej politiky a vzdelávacieho systému, podriadených monopolu moci komunistickej strany. Tá si za jeden z hlavných cieľov vytýčila ideologickú indoktrináciu mládeže, prísne kontrolovala a regulovala prijímanie študentov na vysoké školy a ich „triedny pôvod“. Monografia analyzuje uvedené na príklade univerzít, ako dôležitých článkov vzdelávacieho systému, ktoré mali vychovávať „novú inteli-

genciu“ v duchu socialistickej ideológie a chrániť tak spoločnosť pred „škodlivými“ vplyvmi“. Priebeh očisty terciárneho vzdelávania na vysokých školách, ako prezentuje publikácia, odhalil „deravosť“ a nesystematickosť komunistického režimu v Československu. Autorka sleduje osudy nielen perzekvovaných študentov, ale aj ich vykonávateľov, z radov pedagógov a študentov. Ideologické, ale často aj osobné motivácie, ktoré ich viedli pri vykonávaní nariadení. Upriamuje pozornosť na vzájomné postavenie politických orgánov a univerzít a ideologický boj pri hľadaní vnútorného nepriateľa, ktorý sa oficiálne preniesol aj na akademickú pôdu. Publikácia zachytáva proces, v ktorom sa zo slobodných akademických inštitúcií stali nástroje získavania ideologickej moci, politického vplyvu, ovplyvňované plánovaním, inštitucionálne predpísanými zásahmi, explicitným tlakom a represiou.

V rámci troch logicky štruktúrovaných kapitol autorka podrobne rozpracováva tému perzekúcií vysokoškolských študentov. Pri ich analýze identifikovala osem rôznych špecifických vln perzekúcií. Ako objekt výskumu si zvolila tri vysoké školy so sídlom v Bratislave,¹ ako najdlhšie pôsobiace terciárne vzdelávacie inštitúcie na území Slovenska. Výber ovplyvnil fakt, že v uvedenom období sa organizačná sieť slovenských vysokých škôl aktuálne inštitucionalizovala. Úvodná časť publikácie je venovaná najmä štruktúre, hodnoteniu primárnych a sekundárnych zdrojov, teoreticko-metodologickým východiskám a obmedzeniam, s ktorými sa autorka musela pri výskume vyrovnáť. S problémom absentujúcej literatúry v oblasti dejín terciárneho vzdelávania na Slovensku sa vysporiadala jednak využitím existujúcej anglo-americkéj a českej literatúry (B. Tromly, M. David-Fox, G. Péteri a J. Connelly, P. Urbášek), jednak prácami skúmajúcimi politické perzekúcie komunistického režimu (K. Kaplan, M. Barnovský, R. Letz, J. Jablonický a iné) a perzekúcie študentské (I. Chalupický, L. Durajová). Pri práci so slovenskou literatúrou venujúcou sa vysokoškolskému prostrediu efektívne kombinuje diela staršieho dáta (B. Varsík, J. Bartl) s dostupnými novšími monografiami (P. Jašek, E. Londáková, B. Kudláčová). Autorka v práci nespomína publikácie S. Gabzdilovej a M. Olejníka, ktorí rovnako reflektovali tému prenasledovania študentov a formovanie terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945 (S. Gabzdilová, *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948 – 1953)*, Prešov 2018; M. Olejník, *Establishment of communist regime in Czechoslovakia and an impact upon its education system*, Košice 2017), aj keď pracuje s kapitolou uvedenej autorky v knihe *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*, ktorá vyšla pod editorskou taktovkou Blanky Kudláčovej. Vlastný archívny výskum efektívne obohatila rozhovormi s pamätníkmi a ich príbuznými, tiež záznamami v databázach Ústavu pamäti národa a Post Bellum. Kvalitu celej publikácie M. Glossovej akcentuje najmä zameranie na slovenské špecifiká vo vysokoškolskom vzdelávaní, zdôrazňujú ich jedinečnosť v československom systéme terciárneho vzdelávania. Monografia tak aspoň čiastočne vyplnila pretrvávajúce medzery slovenskej historiografie v oblas-

¹ Univerzitu Komenského v Bratislave (Slovenská univerzita v rokoch 1940 – 1954), Slovenskú technickú univerzitu v Bratislave (Slovenská vysoká škola technická v rokoch 1939 – 1991) a Ekonomickú univerzitu v Bratislave (Vysoká škola hospodárskych vied v rokoch 1949 – 1952 a Vysoká škola ekonomická v rokoch (1952 – 1992), s. 18.

ti dejín vysokoškolského vzdelávania, ktoré doposiaľ väčšinou aplikovali výsledky českého výskumu na československé územie.

V úvode prvej kapitoly autorka stručne sumarizuje dejiny najstarších vysokoškolských inštitúcií na území dnešného Slovenska, nezabúda na *Academiū Istropolitānu*, jezuitskú *Trnavskú univerzitu* či *Banskú akadémiu* v *Banskej Štiavnici*, ktoré položili základ vysokoškolského vzdelávania na našom území. Bez väčších odbočiek syntetizuje dejiny terciárneho vzdelávania od 15. storočia až po jeho inštitucionálny rozmach po vzniku samostatného Československa v roku 1918. Podkapitoly oboznamujú čitateľa s transformáciou a reformami terciárneho vzdelávania v priebehu 40. a 50. rokov, ktoré komunistický režim zaviedol v duchu sovietyzácie vysokého školstva. Syntetizuje množstvo nových vnútroštátnych zákonov prijatých vo vysokoškolskom vzdelávaní, ktoré zapríčinili postupnú stratu akademickej autonómie a samosprávy, unifikáciu vysokoškolského systému, ideologickú integráciu a stratu dominantného postavenia v oblasti výskumu. V rámci podkapitoly je nemalá pozornosť venovaná aj štatistickej analýze vývoja počtu a sociálneho zloženia študentov študujúcich na slovenských vysokých školách, ako aj študentov zo škôl vylúčených (počet študujúcich žien, štátna príslušnosť a pod.). Analyzované zmeny sú zasadené a interpretované v spoločensko-politických súvislostiach sledovaného obdobia. Nepopierateľným prínosom uvedenej kapitoly je najmä jej bezprostredné zameranie na slovenské špecifiká v oblasti terciárneho vzdelávania. Autorka sa v texte vyvaruje akéhokoľvek zovšeobecňovania výsledkov výskumu na československé prostredie, naopak, poukazuje na slovenské špecifiká (napr. sociálne zastúpenie študentov na slovenských vysokých školách, pôsobenie štátnych kurzov pre prípravu pracujúcich a pod.). Obsahom prvej kapitoly monografie, najmä štatistickou časťou a tabuľkovými prílohami, autorka unikátnym spôsobom obohatila slovenskú historiografiu o výsledky výskumu v skúmanej oblasti. Uvedená kapitola však disponuje úsekmi, ktoré čiastočne zjednodušujú historickú skutočnosť. Jedným z prípadov je pôsobenie právnickej akadémie v *Košiciach*, ktorej autorka priznáva charakter vyššieho vzdelávania, nie však postavenie vysokej školy v pravom zmysle slova (s. 21). *Universitas Cassoviensis*, uznaná „zlatou bulou“ cisára *Leopolda I.* z roku 1660 priznávala *Košickej univerzite* všetky práva a výsady, podľa ktorých sa spravovali univerzity v krajine. Disponovala tradičnými stredovekými humanitnými fakultami (filozofickou, teologickou a právnickou). V dôsledku reformných procesov bola postupne zredukovaná na *Právnickú akadémiu*, avšak v 17. a 18. storočí pôsobila ako univerzita v pravom zmysle slova.

Druhou zložkou je polytechnizácia školstva, modernizácia, ktorej autorka priznáva dominantný trend a zdôrazňuje akési napredovanie východného bloku pred západnou Európou. Polytechnický princíp, ako jeden z najcharakteristickejších rysov sovietskeho vzdelávania predstavoval len zjednodušenú formu polytechnického vzdelávania v Európe (alternatívu k polyvalentnému vzdelávaniu v *Nemecku*, *Španielsku*, *Belgicku* a *Francúzsku* a komplexnému vzdelávaniu vo *Švédsku*, *Veľkej Británii* a *Holandsku*). Sovietsky model neuplatňoval pri modernizácii vzdelávania nové vzory, ale vo veľkej miere sa inšpiroval a čerpal z už existujúcich vysokoškolských ideálov západnej Európy a podriaďoval ich sebe vlastnej ideológii. Uvedené nemá za cieľ, akýmkoľvek spôsobom spochybníť prínos uvedenej monografie či

relevantnosť autora, len doplniť uvedené informácie a predísť tak prípadným dezinterpretáciám.

Druhá, nosná kapitola, je podrobnou sondou do špecifických vln perzekúcií voči vysokoškolským študentom v sledovanom období. Analýza jednotlivých inštitucionálnych článkov, ktoré boli zodpovedné za indoktrináciu vysokých škôl (akčné výbory, lokálne orgány štátnej a mestskej správy, spoločenské organizácie, atď.) a podieľali sa na perzekúciách, umožňujú čitateľovi komplexne pochopiť problematiku perzekúcií na vysokých školách. Za najprínosnejšie môžeme v kapitole považovať spracovanie a interpretáciu dvoch najmasovejších z identifikovaných represívnych vln v rokoch 1949 a 1950. V uvedenej kapitole autorka na viacerých príkladoch dokazuje ambivalentnosť postupu vedenia komunistickej strany na Slovenku a v Čechách. Jednoznačne vyvrátila hypotézu o možnosti aplikácií redukovaných zistení z českej časti krajiny na slovenské územie. V rámci kapitoly podala podrobnú analýzu jednotlivých represií a previerok do roku 1960. Záverečná kapitola monografie je epilógom k jednotlivým perzekúciám v podobe rehabilitácií študentov a pedagógov v rokoch 1968 - 1969 a v 90. rokoch. Aj keď vylúčenie zo štúdia, v porovnaní s inými formami politických represií, nepatrilo medzi najtvrdšie formy perzekúcie, poznačilo životy mnohých mladých ľudí. Vylúčenie pre študentov so sebou nieslo rad ďalších utráp a následkov, pre ich spoločenský, rodinný a pracovný život, najmä v podobe neustále prítomných kádrových materiálov, ktoré negatívne obmedzili ich ďalšiu profesionálnu realizáciu. Autorka uvedenou kapitolu vystihla charakter rehabilitácií, ktoré boli napokon len formálnou nápravou neprávostí spôsobených komunistickým režimom, pocit krivdy u perzekvovaných nevykazovali.

Predkladaná publikácia je kvalitným a originálnym výstupom v tak skromne prebádanej oblasti terciárneho vzdelávania na Slovensku. Autorka v rámci jednotlivých kapitol podložených adekvátnym výskumom a metodologicko-teoretickým základom naplnila očakávania a ciele publikácie, stanovené v úvode práce. Poukázala na odlišnosti a špecifické javy slovenského vysokoškolského prostredia, ktoré v českom priestore nemali svoju paralelu. Monografia sa opiera o bohatý archívny výskum, doplnený o bezprostredné výpovede perzekvovaných, čo pridáva knihe na jej unikátnosti a autorskej originalite. Bariérami pre ďalší výskum, na ktoré poukazuje aj sama autorka, sú často nespracované, príp. nesprístupnené archívne fondy vysokých škôl. Postupné vyplňanie týchto bielych miest v slovenských archívoch umožní priniest komplexnejší pohľad na otázky týkajúce sa nielen perzekúcií voči študentom a pedagógom, ale aj najmarkantnejších zmien v oblasti terciárneho vzdelávania po roku 1945, inštitucionalizácie organizačnej siete slovenských vysokých škôl či vzťahu politického aparátu k samotným vysokoškolským inštitúciám. Autorka hodnotí prínos svojej práce najmä v reflektovaní čistiek z roku 1950, ktoré majú svoj pôvod v boji proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, sú výlučne záležitosťou slovenského prostredia a doposiaľ neboli v slovenskej historiografii publikované (s. 174). S ohľadom na uvedené je však nutné spomenúť monografie S. Gabzdilovej a M. Olejníka, ktoré uvedenú problematiku rovnako neopomínajú. Primárnym cieľom uvedených publikácií však neboli výlučne perzekúcie voči vysokoškolským študentom, tak ako v prípade M. Glossovej. Uvedené poznámky nemajú vplyv na kvalitatívny prínos zhodnotenia predmetnej problematiky perzekúcií a vylučova-

nia slovenských vysokoškolských študentov v publikácii. Čo autorke nie je možné uprieť, je komplexnosť, s akou sledovala jednotlivé vlny perzekúcií voči študentom, práca s archívnymi materiálmi a ich detailné prepracovanie. Táto nepochybne vedecká práca, svojim formálnym a obsahovým spracovaním nepopierateľne obohatila slovenskú historiografiu dejín terciárneho vzdelávania na Slovensku po druhej svetovej vojne.

Miriama Filčáková